

*Markku
Envall*

*Kylmää
kynäsotaa
ja muita esseitä*

WSOY

Markku Envall

KYLMÄÄ
KYNÄSOTAA

ja muita esseitä

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ
HELSINKI

© MARKKU ENVALL JA WSOY 2020
WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ

ISBN 978-951-0-45226-4

PAINETTU EU:SSA

Sisällys

Kylmää kynäsotaa	7
Kaapu ja kulho	18
Murhaballadit	28
Yksin	40
Ystävyys	57
Isoveli	72
Liitutaulu	84
Selvin päin	96
Miten kirjoitan	104
Sattuma	114
Sydämen puhetta	129
Elämän leipä	142
Jako kahteen	153
Eläviä kuolleita	167
Pyhä	175
Kirkko on sana	184
Kirja ja sen nimi	196
Talteen	207
Novelli kuin romaani	216
<i>Sotaa ja rauhaa</i> lukiessa	227
Bibliografinen jälkisana	244

Kylmää kynäsotaa

Aikamme brittikirjallisuuden kärkeen kuuluvalla Ian McEwanilla on hyvä palvelu Suomessa. Tai toisin päin: meitä hemmotellaan hänen kirjojensa saatavuudella. Vuodesta 1998, jolloin ilmestyi suomeksi romaani *Ikuinen rakkaus* (alkuteos *Enduring Love* oli ilmestynyt edellisenä vuonna), Juhani Lindholmin korkeatasoiset suomennokset ovat tulleet kirjakauppoihin pian alkuteosten jälkeen; sitä edeltävien käännösten tekijät vaihtelivat. Neljä viimeistä suomennosta ovat *Makeannälkä*, *Lapsen oikeus*, *Pähkinänkuori* ja *Kaltaiseni koneet*. En vertaile niiden ansioita, ne ovat siihen keskenään liian erilaisia. McEwanin ambition kuuluu kunkin romaanin vahva yksilöllisyys. Häneen soveltuu mahdollisimman huonosti joistakin kirjailijoista heitetty fraasi, että he kirjoittavat läpi tuotantonsa yhtä ja samaa teosta.

Valitsen lähempään tarkasteluun romaanin *Makeannälkä*. Olen lukenut sen kolme kertaa. Kaksi ensimmäistä omaksi ilokseni, kolmannen päätettyäni kirjoittaa siitä, toisin sanoen analyytisellä valppaudella. Entisenä kriitikkona ja tutkijana

olen vuosikymmeniä lukenut kirjoja kysellen itseltäni, mitä niistä voisi tai pitäisi sanoa. Mikä niistä sanottu olisi pätevää tai kestävä, ja mikä kannattaisi jättää sanomatta, vaikka mieleen tulisikin? Kriitikon roolipaineista vapauduttuani olen tullut tietoiseksi tällaisen kyselyn lukemistapahtumaa häiritsevästä, jopa tuhoavasta vaikutuksesta. Kaulokirjat on tarkoitettu luettaviksi eivätkä lausuntojen aiheiksi. Nykyisen käsitykseni mukaan kirja on luettava itseä varten, iloksi ja/tai nautinnoksi, vailla ulkopuolisia syitä. Nautinnolla en tarkoita ajan tappoa tai viihteessä viihtymistä, sanan piiriin kuuluvat myös kirjalliset ja älylliset nautinnot.

Makeannäläksi on suomennettu alkuteoksen nimi *Sweet Tooth*, kirjaimellisesti Makeanhammas. Se on Britannian tiedusteluelimen MI5:n salaisen projektin koodinimi. Fraasi ei ole uudissana, sanakirjat tuntevat sen. Suomeksi puhutaan (ilmeisesti anglismina) karkkihampaasta. Projekti on yhdysvaltalaisen isoveljen CIA:n esikuvia jäljittelevä salainen rahoitusohjelma, jolla halutaan tukea läntisten arvojen mukaista ajattelua osana kylmän sodan kulttuurista rintamaa. Romaani tapahtuu vuosina 1973 ja 1974. Sen aikaista aatepoliittista tilannetta eivät ymmärrä kuin sen muistavat, jotka ovat jo eläkeiässä, tai sitä erilaisista lähteistä opiskelleet. Osa läntisistä kulttuuripiireistä toimi neuvostojohtoisen marxilaisuuden myötäilyn ja vaikutuksen alaisena. Vietnamin sota käyvän Yhdysvaltojen ei uskottu

edustavan tai tuottavan mitään hyvää. Romaanin ulkokirjallinen ansio on, että se antaa tietoa aika-kaudesta, joka on vaipumassa tai vaipunut unohdukseen.

Projektin rahoituksen piiriin valikoidaan kymmenen tutkijaa, journalistia ja kirjailijaa. Se käyttää viattomaksi naamioitua peitesäätiötä, joka tarjoaa työskentelyapurahaa sopiville tekijöille. Valittujen ei tarvitse olla kylmän sodan läntisen osapuolen aatesotureita, riittää että he suhtautuvat skeptisesti tai kriittisesti idästä vyöryvään neuvostojohdotoiseen propagandaan.

Romaanin ensimmäinen virke kannattaa lukea tarkasti. »Nimeni on Serena Frome (lausutaan siten että se rimmaa sanan *plume* kanssa), ja yli neljäkymmentä vuotta sitten Britannian turvallisuuspalvelu lähetti minut suorittamaan salaista tehtävää.» Vääjäämätön laskutoimitus osoittaa, että kertojan nykyhetki on romaanin ilmestymisvuotta 2012 myöhempi. Kun tapahtumien alkamisvuoteen 1973 lisätään yli 40 vuotta, saadaan vuotta 2013 myöhempi aika. Yli 60-vuotias Serena kertoo eli muistelee elämäänsä lapsuudesta 22-vuotiaaksi. Kerrotun ja kerronnan pitkä väliaika ei erityisemmin näy, mutta saattaa selittää otteen tietyn epäherkkyden.

Romaanissa on 22 lukua; viimeisen kertoo kirjailija Thomas (Tom) Haley ja sitä edeltävät Serena. Romaanin viimeinen luku on Tomin kirje Serenalle, se kiepauttaa kertojatilanteen ympäri. Minäkertoja

Serena onkin Tomin kirjoittaman tekstin päähenkilö. Näin kumpikin on sekä fiktion henkilö että sen kirjoittaja. Yhtäältä teksti on kirjoitettu pääosin heti kuvattujen tapahtumien jälkeen, Tomin sepittämänä rahoittavan agenttinsa kerrontana. Toisaalta Serena kertoo sen kirjan ilmestymisen aikoihin, tarkkaan ottaen sen jälkeen. Tomin kirjeessä ennakoidaan, että kumpikin on täydentänyt ja korjannut käsikirjoitusta kirjan ilmestymistä edeltävien vuosikymmenien aikana, mutta tekstissä on niukasti viittauksia kirjan tapahtumien jälkeiseen aikaan. Esimerkki: MI5:n paperiarkisto »sinitteli aivan liian pitkään tietokoneaikaa vastaan».

Lapsuutensa ja nuoruutensa luonnosteltuaan Serena kertoo, miten hän opiskelee Cambridgessä heikokosti matematiikkaa ja harrastaa innokkaasti kevyempien romaanien lukemista. Hän pääsee itseään vanhemman vaikutusvaltaisen rakastajan ohjaamana MI5:n palvelukseen ja saa tehtäväkseen värvätä aloittelevan kirjailijan. Rakastaja paljastuu kaksoisagentiksi, joka vallan tasapainoteorian ohjaamana vuodattaa Neuvostoliitolle ydinsalaisuuksia. Serenan rekrytoinnille esitetään monta kilpailevaa selitystä. Hänet arvioidaan päteväksi tehtävään, koska hänen kirjallisuuden tuntemuksensa ylittää huomasti päättävien tiedusteluvirkailijoiden sivistystason. Jälkimmäisen puutteita ivaataan: tiedustelupomo joutuu paperista luntaamaan William Goldingin nimen. Serena on itsevarma ja

edustava, sanavalmis ja tilanneälykäs nuori kaunotar. Tavattuun hänelle osoitetun kirjailijan heidän välilleen leimahtaa intohimoinen rakkaussuhde.

Romaanissa on kolme sisäkkäistä tasoa. Laajin on maailman valta- ja aatepoliittinen tilanne ja kylmän sodan kulttuurinen osa-alue. Toisena on Britannian vakoilu- eli tiedustelutoiminta, jonka kuvauksen keskuksena on MI5. Kolmas on yksilöiden väliset, varsinkin eroottiset suhteet. Ensimmäisen ja toisen tason osalta romaani on historiallinen. Tiedustelu/vakoilu on toiminnan salaisen luonteen takia yhtäältä tuntematon, toisaalta ja samasta syystä sitä on laajalti harrastettu kirjallisuudessa ja elokuvassa, joille se on tarjonnut ehtymättömän aineiston. Ihmissuhteet ovat ajaton kerrostuma, mutta ne toteutuvat kahden laajemman kehyksen sisällä, voisi sanoa myös: verkossa.

Vakoilun maailmaa ja romaanin kirjallista strategiaa yhdistävä piirre on tarjoillun tiedon jatkuva ja radikaali epäluotettavuus. Vakoilun piirissä etsitään luottamusta ja tuotetaan petoksia. Jokainen tuntuu pettävän jokaista. Toimijat eivät ole vain kaksi-, he ovat monikasvoisia. Heidän ilmaisuillaan on monta samanaikaista osoitetta. Ja varsinkin Tomin kertoman viimeisen luvun valossa, mutta usein muualakin, romaanin kuvaukset tapahtumista ovat epävarmoja ja monitulkintaisia. Romaani turhauttaa viihteen odotushorisonttia soveltavan lukijan, joka haluaa eläytyä luotettavaan tarinaan. Mikään ei ole

varmaa eikä yksiselitteistä. Esimerkiksi Serenan suojelija-rakastaja hylkää hänet raa’asti ja tekaistuvin syin, mutta kertoo myöhemmin toteuttaneensa tylyn kertaeron vapauttaakseen rakastamansa tytön lähestyvän kuolemansa taakasta.

Tomin tekstiä on romaanissa jo ennen viimeistä lukua, kirjettä Serenalle. Kun projekti Makeannälkä etsii sopivaa kirjailijaa, tulee Haleyn niukka novellituotanto tutkittavaksi. Serena siteeraa ja selostaa lukemiaan novelleja. Ne ovat omintakeisella rohkeudellaan sokeeraavaa kirjallisuutta, joka tuo romaanin lukukokemukseen oman rikastavan lisänsä. Novelleja on romaanissa kolme pitkää ja kaksi lyhyttä. Myös Tomin ensimmäisen romaanin sisältö selostetaan. Se on muodikas dystopia ydinsodan jälkeisestä maailmasta. Se voittaa Austenpalkinnon, mutta edustaa mahdollisimman huonosti salaisen rahoittajan toiveita.

Romaanin henkilöstö on liian runsas ja juoni kaikkine käänteineen liian monipolvinen selostettavaksi. Referointi olisi myös epäreilua, koska saattaisi turmella osan lukemisen iloista. Voin vain luvata, että ihmeteltävää ja jännitettävää riittää.

Kirjailijan saama rahoitustarjous on liian houkutteleva hylättäväksi. Tom määrittelee tilanteensa lakonisesti. Hän kertoo miettineensä päivin ja öin: »Aina samat neljä askelmaa. Yksi, haluan kirjoittaa romaanin. Kaksi, minulla ei ole rahaa. Kolme, minun on pakko saada töitä. Neljä, työ tuhoaa

kirjoittamisen.» Tämä on jokaisen aloittavan kirjailijan tilanne: rahaa kirjoittamisesta ei saa ennen julkaisemista, vaikka tietenkin rahan lähteitä voi olla muitakin kuin palkkatyö.

Romaanin loppuun liitetystä kirjallisuusluettelosta voi arvella, että kuvaus MI5:n toiminnasta on asiantunteva ja tosiasiakylläinen, vaikka fiktion vapauksien astetta ei vailla erityistä tutkimusta voikaan määritellä. Makeannälän toiminta näyttää kömpelöltä ja vaaralliselta. Tarkoitus on tukea vapaata ilmaisua ja ajattelua, joiden maine kuitenkin tahraantuu, jos ja kun tulee julki, mikä taho niitä rahoittaa. Projekti ei halua vaikuttaa tuettujen tekijöiden ajatteluun, se tyytyy valikoimaan sellaisia avustettavia, joiden toiminnan se tunnustaa arvokkaaksi. MI5:n hierarkia on kuvattu kafkamaisen hämäräksi ja loputtomaksi, Kafkaan sen yhteydessä kerran viitataan. Tomin ihmetys käynee myös ajattelevan lukijan mielessä: miksi valtio ei voi tukea avoimesti arvojensa mukaista kulttuuria. Tiedusteluvirkailija kertoo syyn Serenalle: »jokainen instituutio, jokainen elin, muuttuu lopulta omaksi itseriittoiseksi ja kilpailuhenkiseksi hallinta-alueekseen, jolla on oma toimintalogiikkansa ja joka pyrkii turvaamaan oman olemassaolonsa ja laajentamaan aluettaan.»

Tomin on helppo nielaista syötti; rahoituksen alkulähde on niin taitavasti peitetty, ettei mitään varottavaa ole näkyvissä. Totuuden vuotajat, kaval-

tajat, saavat lopulta aikaan skandaalin, jota tabloidilehdistö hehkuttaa: palkittua kirjailijaa rahoittaa Britannian tiedustelupalvelu, jonka agentti on hänen rakastajattarensa. Tom ennakoi uskottavasti saavansa anteeksi, kun jatkaa tuotantoaan ja aika hautaa tapauksen historiaan.

Novellien tarinoilla on paralleelisia yhteyksiä Serenan ja Tomin suhteeseen. Ne ovat myös ennalta näkeviä, koska novellit on kirjoitettu ennen kuin Tom oli tavannut Serenan. Ilmeisin näistä rinnakkaisuuksista on novellin »Panttilainarakkaus» suhde päähenkilöiden romanssiin. Kummankin teemana on petoksen ja rakkauden epätodennäköinen ja paradoksaalinen yhdistyminen. Novellin selostus vie tilaa 14 sivua. Serena pettää Tomin salaamalla työnantajansa MI5:n ja agentin asemansa Makeanälän projektissa. Tom pettää Serenan kirjoittamalla salaa teoksen, joka päähenkilö tämä on.

Romaanin lopun huikea paradoksi kuuluu, että keskinäinen, molemminpuolinen petos sopii yhteen intohimoisen, oletettavasti myös kestävän rakkauden kanssa. Kirjeensä lopulla Tom kosii Serenaa, ja perustelee sen teoriailtaan keskinäisen petoksen kumoutumisella rakkaudessa ja rakkaudeksi. Uskottavuus on fiktion kohdalla hiukan kyseenalainen kriteeri, silti lukija saattaa huudattaa: uskokoon ken voi.

Kirjailijan henkilökuvaa McEwan piirtää oman nuoruutensa mallin mukaan. Kirjailija tarvitsee

materiaalinsa, ja oma elämä on siihen aina käytettävissä. Tämä on sinänsä yhdentekevää, kriitikoiden harrastamaa tirkistelyä. En viittaisi siihen, ellei McEwan olisi itse sitä paljastanut. Hän sanoi haastattelijalle, että sysäys *Makeannälän* kirjoittamiseen oli halu »kirjoittaa valeasuinen omaelämäkerta» (write a disguised autobiography).

LIITE

Ne, joiden mielestä todennäköisyysmatemaattiset ongelmat eivät kuulu romaaniin, voivat jättää tämän lisäyksen lukematta.

Makeannälän luvuissa 15 ja 16 romaaniin tulee jyrkästi muusta kerronnasta ja yleensä fiktiosta poikkeava aihe. Kuultuaan että Serena on opiskellut Cambridgessä matematiikkaa Tom pyytää tätä kertomaan jotakin siellä oppimaansa, joka olisi »mahdollisimman epäintuitiivista, paradoksaalista». Serena kertoo »painotetun valinnan paradoksin». Kokeen järjestäjällä on kolme suljettua laatikkoa, numerot yksi, kaksi ja kolme, joista yhden sisällä on palkinto. Järjestäjä tietää, missä laatikossa palkinto on. Saat valita yhden laatikon, mutta sitä ei vielä avata. Valitset laatikon yksi. Järjestäjä avaa yhden laatikon, jonka tietää tyhjäksi, sanokaamme että se on laatikko kolme. Nyt tiedät että palkinto on joko laatikossa yksi tai kaksi. Järjestäjä tarjoaa sinulle

mahdollisuuden siirtää valintasi ykkösestä kakkoseen. Kysymys kuuluu, onko palkinto todennäköisemmin laatikossa yksi vai kaksi. Intuitio vastaa, että mahdollisuudet ovat tasan. Tosiasiassa todennäköisyys, että palkinto on laatikossa kaksi, on kaksi kertaa suurempi.

Intuition vastainen tulos johtuu siitä, että järjestäjä, joka tietää, missä laatikossa palkinto on, voi avata vain laatikon kolme, jos palkinto on laatikossa kaksi. Vain jos palkinto on laatikossa yksi, hän voi avata kumman tahansa laatikoista kaksi tai kolme. Että hän avaa kolmosen, on kaksi kertaa todennäköisempää, jos palkinto on laatikossa kaksi. Joten kakkonen on kaksi kertaa ykköstä todennäköisemmin palkinnon sisältävä laatikko. Siksi sinun kannattaa vastata myöntävästi järjestäjän tarjoukseen siirtää valintasi ykkösestä kakkoseen.

Kirjailijalla, kuten useimmilla meistä, on vaikeuksia ymmärtää tätä paradoksia. Mutta hän soveltaa sen heti omalle vahvuusalueelleen, hän kirjoittaa sen rakenteelle perustuvan novellin. Siitä tulee järjen vastainen, koska hän ei ole ymmärtänyt paradoksin logiikkaa. Serenan on sepitettävä novellista korjattu, paradoksin mukainen versio.

Uskon että useimmat lukijat eivät pidä tai hyväksy tällaisen arvoituksen sijoittamista romaaniin. McEwan heittää ironisen kaksois-

valon: aikakauslehden toimittaja, jolle novellia tarjotaan, torjuu sen sillä perusteella, ettei hän eivätkä hänen lehtensä lukijat jaksa »ruveta pähkäilemään sen [novellin] logiikkakuvion kiemuroita», mutta jostain syystä *Makeannälän* kirjallinen agentti ja kustannustoimittaja ovat sallineet paradoksin vallata romaanista melko suuren tilan.

Uskon etten ole yksin kokemuksineni: kun käytin aikaani ja koko järkeni paradoksin ratkaisemiseen, jouduin loitolle fiktion lukijan mielentilasta ja -maisemasta. Paluu romaanin lukemisen valmiustilaan oli vaivalloinen ja aikaa vievä. Romaanin tehtävä on kuvata elämää, se ei tarvitse eikä siedä näin vaikeatajuista aineistoa, oli lukijan (loukattu) tunteeni.

Hyvällä tahdolla voi arvella McEwanin perimmäisen viestin olevan, että fiktio puhuttelee suoraan lukijan normaalia kokemusmaailmaa. Ehkä hän halusi vastakohtaan kautta julistaa, että näin korkealla abstraktiotasolla liikkuva päättely voi vain häiritä fiktion lukemista.

Kaapu ja kulho

Näen jo niteen päältä, että Kai Niemisen japanilaisen kirjallisuuden suomen-noksista eniten on kulunut käsissäni Ryōkanin *Suuri hupsu* (2000). Sillä on ollut sija pöydälläni ja sydämessäni, se ei ole unohtunut kirjahyllyyn. Se on liian radikaalin vapauden julistus haudattavaksi aakkosten kurittamalle paikalle.

Runoilija ja zen-munkki Ryōkan eli vuosina 1758–1831. Hänen oikea nimensä oli Yamamoto Eizō (japanissa sukunimi tulee ennen etunimeä). Hänen munkkinimensä Ryōkan merkitsee »hyvä ja avara», jossa avara tarkoittaa myös avarasydämistä ja avokätistä. Hän oli nimensä veroinen: avoin ja antelias. Hänen lisänimensä Taigu tarkoittaa Suurta hupsua, joka hän oli porvarillisten elämänarvojen kannalta. Hän hylkäsi virkamiessukunsa, jossa oli vahvaa runoilijaintohimoa. Voi sanoa että hän runoilijana toteutti sukunsa haaveen.

Ryōkanin elämäkulun viitoitti päätös »särkeä kotinsa». Sanonta voi herättää läntisessä lukijassa vääriä mielikuvia, sillä tarkoitettiin päätöstä hylätä vanhemmat ja lähteä vaeltamaan perhesiteistä

vapaana. Ryökan eli, tai elätti itsensä, kerjäämällä, sekin sana voi johtaa harhaan. Tosin hän kulki paikasta toiseen vailla rahaa ja omaisuutta, hän kerjäsi ruokansa, mutta buddhalaisen opin mukaan toiminta oli kunniallista ja hyveellistä. Antamalla muille mahdollisuuden auttaa kerjäläinen auttoi heitä ruokaa tärkeämmässä asiassa: kasvattamaan positiivista karmaa, jota tarvittiin niin tässä elämässä kuin seuraavassa jälleensyntymässä. Suomeksi voi puhua almuista, johon sanaan sisältyy antamisen hengellinen ulottuvuus.

Ryökan oli paitsi koditon myös omaisuudeton. Toistuvasti hän luettelee sen vähän minkä »omistaa», niistä tulevat hänen (homeeriset) epiteettinsä: kerjuusauva, viitta ja ruokakuppi. Sauvan päässä oli helistin, joka ilmoitti kerjäläismunkin lähestymisestä. Viitan uusiminen olisi vaatinut rahaa, sen ohenemisen ja reikiintymisen asteesta Ryökan raportoi säännöllisin välein. Tunnesävyyn sekoittuu uljasta köyhyyttä, aineellisesta piittaamattomuutta, mutta myös ripaus säälin kerjäämistä ja itsesääliä. Länsimaista boheemi-taiteilijaa Ryökan muistuttaa ehkä vain runsaalla viinin juomisellaan. Sen itäinen piirre on, että hän päihtyy myös luonnosta, kuusta ja keväästä. Ehkä sana askeetti tavoittaa tarkimmin hänen tyyppinsä. Hänen omaisuudeton vaelluksensa merkitsi heittäytymistä luonnon ja ihmisten armoille. Vahvaa uskoa ja lujaa luonnetta vaaditaan sen osan vapaaehtoisesti valinneelta. Kristillisessä

lännessä häntä voisi verrata Assisin Franciscukseen. Hänen itsetuntonsa näkyy epäsuorasti siinä, että hän kertoo elämäntavastaan mutta ei juuri puolustele sitä tai väitä sitä muita paremmaksi. Joskus kuten runossa numero 49 hän sallii itselleen poikkeuksen hiukan perustella valintaansa.

Ellei ahnehdi, kaikkea on kyllin,
jos vaatii, mikään ei riitä.
Nälän voi tyydyttää sinisimpukoilla,
vaatteeksi riittää yksi kaapu.

Kai Nieminen selittää runoja niukahkosti, mutta useimmiten selvään tarpeeseen. Runoista voi nauttia sellaisinaan, mutta monta yli ymmärryksen käyvää seikkaa selviää selityksistä. (Kun niiden jälkeen tulee henkilöluettelo, kirjaa täytyy lukea tai tulee lukeneeksi kolme kohtaa auki yhtäikaa, mutta onhan ihmisellä sormia.) Esimerkiksi edellä siteeratun runon lopulla säe »pesen korvani kallionjuuren purossa» jää käsittämättömäksi vailla tietoa tekstistä, johon se viittaa. Suomen kouluissa opettaja saattoi vaatia oppilasta pesemään korvat, jos tämä ei kuullut tai keskittynyt kuuntelemaan. Ryökan ei pese korvistaan kuuloa haittaavaa likaa. Hän muistuttaa lukijaansa kiinalaisesta kertomuksesta, jossa keisari Yao tarjosi valtaistuintaan erakko Hsü Yulle. Tämä piti ehdotusta niin vastenmielisenä, että pesi sen saastuttamat korvansa Yingjoessa.

Kerjäläismunkin osan valinta merkitsi porvarillisten arvojen kieltämistä, mutta statuksen Ryōkanille takasivat munkkius, runoilijuus ja oppineisuus. Hän oli oleskellut ja varmaan opiskellutkin 11 vuotta zen-luostarissa. Hän oli oppinut sekä buddhalaisuuden että runouden suhteen. Hänen runoissaan näkyy kumpikin puoli: täysin sisäistetty zen-buddhalainen filosofia sekä viittaukset, myös parodiat, kiinalaisen ja japanilaisen kirjallisuuden klassikoihin. Jälkimmäisistä harva suomalainen lukija saa käsitystä vailla suomentajan selityksiä. Esimerkki: kun Ryōkan hokee: »Ennen tätä ukkoa ei ollut tämän ukon veroista, / tämän ukon jälkeen ei tule tämän ukon veroista» (238), hän parodioi kiinalaisen Mi Fein Kungfutsea ylistävää runoa ja sitä kautta pilkkaa filosofiansa vastaista henkilöpalvontaa.

Ryōkanin runot ovat enimmäkseen ajoittamattomia. Siksi Nieminen on ottanut vapaudekseen järjestää ne väljien teemojen ympärille. Seitsemäs osasto erottuu ja korottuu ainakin minun luennassani: siihen on koottu filosofisesti tai buddhalaisesti painokkaimmat runot.

Koska en ole vähääkään japanologi, yritän kääntää sen edukseni. Saatan olla herkempi tai alltiimpi arvioimaan runojen universaaliuden astetta. Tässäkin suhteessa ihailtava on »runo» (206) »(Asioita joita tulee varoa:))» Ryōkanin tiedetään kirjoittaneen useita varottavien asioiden luetteloita. On

arveltu että hänen tuttavansa tilasivat niitä lastensa kasvatuksen tarpeisiin. Niiden sovellettavuus on kuitenkin ikäkausista riippumaton.

Tämä »runo» on puheviestinnän taidon lakoninen opas. Lauseiksi kirjoittamatta se luettelee (kuin näkymättömin ranskalaisin viivoin) kolme sivua asioita, jotka sosiaalisessa elämässä eli ihmisten kesken on syytä jättää sanomatta ja tekemättä. Se on elämäntaito-opas, joka sisältönsä painokkuuden ja käyttämiensä sanojen määrän suhteessa saattaa olla maailmanennätys. Sen käytössännöt eivät ole seremoniallisia, aikakauteen tai säätyyn/luokkaan sidottuja. Mitään leimallisen japanilaista en niissä erota, ne ovat universaaleja tavalla jota ei voi selittää muulla kuin ihmisen (biologisella, kulttuuria syvemmällä, alkuperäisellä) luonnolla. Niiden viisuus on karttunut niin luostarin tiiviissä yhteisössä kuin ihmisten avun varaan heittäytyvillä vaelluksilla. Näytteeksi viisi ensimmäistä:

Runsassanaisuus

Nopea puhe

Meluisa puhe

Puhua, vaikka ei kysytä

Puuttua toisten keskusteluun

Kaikki 70 varoitusta luettuaan voi kysyä, jäikö joku käyttäytymisvirhe mainitsematta. Jos jäi, lukijalla on vapaus jatkaa.

»Hupsuksi» Ryökanin tekee yhteiskunnallisten normaaliarvojen absoluuttinen kielto. Hän ei juuri kärsi osastaan eikä valita sitä. Munkkina, oppineena ja runoilijana hän saa arvonantoa, jota ei tunnu pyytävän eikä tarvitsevan. Häntä käytetään hyväksi: häneltä kärtetään runoja ja kalligrafioita. Niillä on saajilleen arvoa, niiden muodossa hän surutta jakaa pois ainoata omaisuuttaan.

Ryökan kehittelee omakuvaa, itsensä vertauskuvaa, johon koomisen riehakkaana sisältyy yhteiskunnallisen arvon täyskielto: hän on kuin variksenpelätin. Hänestä ei ole sitäkään hyötyä, mikä on linnunpelättimestä (35). Hän kirjoittaa runossa ystävälleen, että opiskelee zeniä »yhdessä vuoripellon variksenpelättimen kanssa» (143). Pisimmälle menee itsen ja samalla kasvoistaennustamistaidon pilkka tankarunossa 224.

Tämä on hattu,
tuo sadekaapu – mutta
mitä voi nähdä
variksenpelättimen
loppuosasta? Mitä?

Lännessäkin tunnetaan fraasi, että elämä on lyhyt. Se on lyhyt lopusta katsoen, ei alusta. Olen tottunut selittämään tämän opin kokemuksellani: tapahtumilla on kronologia, mutta eletty elämä, muistikuvien sarjana, menettää sellaisen järjestyksen, jossa

kesto voisi olla läsnä. Ryōkan kärjistää opin länttä pitemmälle. »Kuusikymmentä vuotta kulunut kuin salamanväläyksessä» (111). Hänelle elämä ei ole vain lyhyt, se on vailla tajuttavissa olevaa kestoa. Toistuvasti hän yhdistää tai samastaa taakseen katsomisen paikan ja ajan merkityksessä.

Elämä on totisesti kuin unta,
käänän pääni, näen: takana on kolme-
kymmentä vuotta.

(23, muita saman kuvion esiintymiä runoissa 71
ja 136).

Chuangtselta Ryōkan lainaa vertauksen: »Miten viheliäistä: ihmiselämä on / seinänraon ohi vilah-
tava hevonen» (173). Ajan häviämisen ja ajallisen katoamisen armoton julistus alkaa:

Sormennäpätyn ajan kestää ihmiselämä
– murheellista mutta totta –
sadan vuoden nautinnotkin ovat kevätyön unta.
(190).

Oman ryhmänsä muodostavat Ryōkanin metarunot, runot runoista. Runouden oppineenakin hän vierastaa kaikkia runo(us)oppeja. Hän pilkkaa »myöhempien aikojen mestareita», jotka hallitsevat teorian ja yrittävät kaikkensa siitä edeten: he valitsevat aiheen, näkökulman, muodon, runomitat ja

loppusoinnut. Runoa vain ei ilmaannu. (207.) Kaikkien ulkoisten edellytysten täytyessä runo jää syntymättä, koska tekijä »ei kerro sydämensä ajatuksia» (208). Oikean runon tärkeimmät ominaisuudet näyttävät olevan välittömyys, konkreettisuus, arkiuus, puheenomaisuus ja spontaanius. »Kun satun sille tuulelle tartun siveltimeen: / ihmiset sanovat sepustuksiani runoiksi» (54). Tietenkin Ryōkan myös »diivailee» vaatimattomuudella. Hän julistaa paradoksia: »minun runoni eivät ole runoja» (1). Jotta lause saisi mieltä, sen kahdella »runo»-sanalla on oltava eri merkitykset. Tulkitkoon ne, ken pysyy tai uskaltaa.

Konkreettisuus, laskeutuminen perusihmisen ja lapsen tasolle, rohkeus sanoa arkinen totuus: nämä ovat monen pikkurunon viehätyksen salaisuutena. Esimerkiksi tanka 96.

Montako yötä
täytyy nukkua, ennen
kuin tulee kevät?
Lasken sen sormillani
joka päivä uudelleen.

Selityksen mukaan »runo on kirjoitettu malttamattoman lapsen puheenparrella». Suomennos ei aivan sitä tavoita, mutta tuo mieleeni suomalaisten lasten tavan laskea, montako yötä on jouluu.

Zen-buddhalaisen opin mukaisesti Ryōkan tut-

kailee tapoja, joilla olematon on olemassa. Ohjelmallinen on neljän sellaisen seikan luettelo (56).

Kädessäni jäniksen sarvesta tehty sauva,
ylläni viitta taivaan kukista,
jalassa kilpikonnankarvasandaalit,
suussani äänetön laulu.

Hyvin selitetty kirja saattaa laiskistaa lukijaa. Miksi yrittää ymmärtää itse, kun voi katsoa selitystä? Mutta ensimmäistä säettä ei selitetä, koska siinä ei ole mitään selitettävää. Tai sitten seuraavat säkeet ovat sen selityksiä. Toisessa säkeessä on meille tuntematon fraasi, joka avataan selityksissä: taivaan kukat »tarkoittavat kuumeen tai päähän saadun iskun aiheuttamaa säkenöintiä silmissä».

Aitoa zen-henkeä on tuulessa joka kuullaan kuvan männyssä, se on klassikoilta tuttu paradoksi. »Kuvan männikön tuuli kantaa tuhansien vuosien päähän» (237). Samoin vastauksessa kysymykseen, mikä on pompottelun (palloleikin) »perimmäinen tarkoitus»: »Yksi kaksi kolme neljä viisi kuusi seitsemän.» (33.) Lapset tietävät sen, aikuiset ovat sen unohtaneet. Ilmeisen takana ei ole salaista, toista tarkoitusta tai perimmäistä totuutta. Joka niihin uskoo ja niitä opettaa, elää harhojen vallassa.

Tietoa on vähän, vähemmän kuin normaali ihminen uskoisi.

Vain minä tiedän miltä minusta tänä yönä
tuntuu,
miten kertoa siitä joskus toiste aivan erilaisena
päivänä? (189.)

Toisin sanoen: edes minä en tiedä, miltä minusta
tuntui, kun aika ja tilanne ovat vaihtuneet.

Lopetan filosofiseen runoon 219, jonka oivalta-
mista helpottaa läntinen vertauskohta.

Miljoonan kirjan lukeminen
ei vedä vertaa yhden lauseen ymmärtämiselle.
Jos joku kysyy, sano:
»Tunne mielesi sellaisena kuin se on.»

Lännen antiikista periytyy lause »Tunne itsesi»
(latinaksi *nosce te ipsum*, kreikaksi *gnothi seauton*).
Kerrotaan että Kreikan seitsemän viisasta päätyivät
siihen etsiessään tärkeintä elämänohjetta. Jokseen-
kin samaan näkyyn päätyneen myös Ryökan.

»Elämän loppupuolella suurempi vapaus tai sen kuvitelma korvaa todelliset tai kuvitellut tappiot.»

Yhdeksännessä esseekokoelmassaan Markku Envall käsittelee niin yksinäisyyttä kuin ystävyyttä. Lukijaansa luottaen hän pohtii myös raittiutta, rukousta sekä Jeesuksen suhdetta ruokaan. Teoksen kirjallisuudessa hän kirjoittaa muun muassa Leo Tolstoin, Alice Munron, Eeva Joenpellon sekä Ian McEvanin teoksista.

Markku Envall (s. 1944) on kirjallisuudentutkija ja kirjailija. Hänen laajaan tuotantoonsa kuuluu aforismeja, esseitä, runoja, fragmentteja ja yksi romaanikin. 1990 hän voitti Finlandia-palkinnon teoksellaan *Samurai nukkuu*.

www.wsoy.fi

84.2

ISBN 978-951-0-45226-4

päälyksen kuva Arcangel / David Ridley • takakannen kuva Pertti Nisonen

päälyks Martti Ruokonen